

Јован ЦОНИЋ\*

## СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ<sup>1</sup>

### Апстракт

Богата историја Српске православне цркве препуна је бројним искушењима и страдањима од којих је период Другог светског рата оставио несагледиве последице. Страдање српског народа у овом рату је било епохално, милионске жртве, уништена и окупирана земља, а на све то и несрећни грађански рат, Српску цркву су довели до ивице материјалног постојања. Епископи, свештеници као и монаси проживљавали су судбину сопственог народа која се огледала у њиховом масовном страдању. Једва опорављена јерархија Српске православне цркве после Првог светског рата нашла се на поновном удару старих ратних непријатеља који су поново извршили инвазију и овог пута без организованог и одсудног отпора окупирали земљу. Материјална обнова црква, манастира и богословских школа која је уследила после Великог рата поново се нашла на путу рушилачке машинерије сила Осовине. Овај рад говори о позицији Српске православне цркве у предвечерје избијања Другог светског рата као и о њеном статусу у току ратних стихија које су захватиле нашу земљу. Такође се посебно обрађује позиција и страдање Српске православне цркве на територији новоформиране „Независне државе Хрватске“ и последице ратних страдања.

**Кључне речи:** црква, православље, страдање, рат, народ.

### 1. ПОЗИЦИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ УОЧИ ИЗБИЈАЊА РАТА

Геополитичка ситуација у Европи и свету се све више усложњавала, те је и позиција Краљевине Југославије постајала све комплекснија. Сврставање пред велики светски рат који је узимао маха је увелико захтевало од Југославије да изабере страну. Актентат на краља Александра у Марсеју 1934. године оставио је његову државу без некадашњег ратног команданта који је уживао велики углед широм Европе због свог искуства у вођењу државничке политике како у миру тако и у рату. Намесништво под

---

\* Истраживач-приправник, Универзитет у Нишу, Иновациони центар, Република Србија, jovanconic96@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7887-3317.

<sup>1</sup> Овај рад је подржан од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација бр. 451-03-136/2025-03/200371.

руководством кнеза Павла који је био англофилски настројен ипак је било прагматично. Окружена силама окупљених око нацистичке Немачке, Краљевина Југославија бира страну и потписује Тројни пакт са силама Осовине. Приступање Тројном пакту пробудило је у великом делу српског народа незадовољство новим савезништвом са некадашњим непријатељима што је довело до великих протеста против владе Драгише Цветковића (Gregorić, 1943, 131). Наиме, патријарх Гаврило је такође био против приступања Тројном пакту те је у једном разговору са кнезом Павлом наводно рекао да „...Црква то не може схватити. У Тројном пакту ми видимо само опасност поробљавања. Све наше традиције су у опасности и наша национална осећања су увређена. Србин неће да буде роб. Под вођством својих попова Срби су се борили против Турака и основали своју државу. И данас, када смо поново у опасности, опет је црква та која и хоће и мора да предњачи“ (Gregorić, 1943, 131).

Ванредно је сазван Свети архијерејски сабор за 27. март 1941. године о чему није био обавештен председник југословенске владе Драгиша Цветковић. Претпоставка је да би се на сабору свакако расправљало и о Тројном пакту. По сазнању о ванредном заседању сабора, Цветковић је изразио жељу да се и поред телефонског разговора са патријархом, са њим и владикама састане 26. марта. Цветковић је планирао да са њим пође и министар спољних послова Цинцар-Марковић где би патријарху показао оригинални текст Пакта и објаснио зашто је исти потписан (Слјепчевић, 1992, 405). Патријарх је пристао на састанак који би се одржао 26. марта у девет сати увече, али је око седам сати позвао Цветковића и саопштио му: „Господине председниче, да одгодимо овај састанак за сутра.“ На Цветковићево инсистирање да би он волео да се заказани састанак одржи, патријарх је одговорио: „Па зашто да се журимо, бићемо ваљда живи и сутра“ (Gregorić, 1943, 131). На основу овога можемо закључити да су како вели Слјепчевић, патријарх и неке владике сазнале за припремање пуча и да су то „одобравали и солидарисали се са пуче“ (Слјепчевић, 1992, 405). Слјепчевић наводи део чланка дописника енглеског листа Times који је са великим задовољством пропратио улогу патријарха Гаврила истичући у свом броју од 31. марта да „за време кризе, која је потресла југословенску нацију, улога, коју је одиграо патријарх српске православне цркве Гаврило, подсећа на енглеске епископе средњег века, када је црква одређивала политику краљева и чувала њихову савест. Иако потпуна историја њихове активности ове судбоносне недеље није позната југословенски народ осећа инстинктивно да би, да се он није одупро Регенству и мобилисао све снаге СПЦ за тај циљ, Југославија данас била једна од Хитлерових вазалних држава“ (Слјепчевић, 1992, 405).

Наиме, у Гласнику Српске православне цркве из 1950. године када се прослављала педесетогодишњица патријархове свештеничке службе истакнут је његов став о Тројном пакту. „...Наше традиције, наш понос и наш глас, који имамо у свету, затим наша обавеза према свим оним херојима и мученицима, који су за ову државу своје животе положили, као и наше обавезе према свим прошлим и будућим

генерацијама нашега народа, императивно налажу, да се не прикључимо Трипартитном пакту, а не треба заборавити, да би такво прикључење у будућности по наше интересе и народне и државне могло донети најфаталније последице. Мени је дужност да Вам отворено речем, да би приступање наше државе Тројном пакту и определење њезино уз Осовину уништило животну снагу и морал нашега народа, погодило би његово родољубиво осећање и дубоко увредило његов понос и његове традиције и идеале“ (Гласник СПЦ, 1950, бр.2, 21). Наиме, Стеван М. Димитријевић, патријархов професор и писац његовог некролога истиче да су у тим историјским тренуцима патријарх и чланови Светог синода „*постали свесни да овде није у питању само црква него су у питању не само част и традиције пређашњих генерација, већ и генерација које ће после доћи*“. Такође истиче да „*пошто је Сабор једнодушно поздравио државни удар извршен тога јутра одлучено је да Његова Светост патријарх српски Гаврило у име свих архијереја преко радија пошаље поруку и благослов свештенству и народу. Текст поруке је био заједнички састављен*“ (Гласник СПЦ, 1951, бр. 1-2м, 10).

У једном делу поруке стоји: „*Пред нашу нацију у ове судбоносне дане судба је поново била ставила питање коме ће се приволети царству. Јутрос у зору на то питање дат је одговор: приволели смо се царству небесном, тј. царству Божијем истине и правде, народне слоге и слободe. Тај вечни идеал, ношен у срцима свих правих Срба и Српкиња, чуван и разгореван у светилиштима наших православних храмова и исписан на нашим народним крсташима барјацима, јутрос је освануо чист и светао као сунце, очишћен и опран од прашине навејане на њ и од сваке мрље. Провиђење нас је управило на прави пут који је Свети Сава давно и давно указао српском народу. Бог правде који нас је до сада чувао од пропасти, чуо је глас молитве наше и поново нас је спасао од странпутица и скретања са нашег непроменљивог историског пута. Слава и хвала Богу. Чедa моја у Духу Светом, понизимо се сви пред Богом и усправимо се пред људима. Ако је Бог са нама, шта нам могу људи? Ако је живети, да живимо у светињи и слободи, ако ли је мрети, да умремо и за светињу и слободу као и многи милиони православних предака наших*“ (Гласник СПЦ, 1951, бр.1-2м, 10).

## 2. СРПСКА ЦРКВА У СТИХИЈИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Краљевина Југославија је нападнута без објаве рата 6. априла 1941. године, а њен војнички слом је уследио убрзо након почетка оружаног сукоб. Цела земља се нашла у агонији, без вођства и успешно организованог отпора. Код српског народа али и у великом делу његове политичке елите се очекивала условно речено реприза Првог светског рата, чак су и савезништва и фронтови били скоро исти. Уз Немачку као предводника се нашла и Италија са својим аспирацијама на Јадранску обалу, Бугарска са тежњама и прохтевима на Стару Србију, Мађарска која је желела Бачку, Барању и

Банат као и Албанија са жељом да припоји области Косова и Метохије (Слијепчевић, 1992, 407). Нови чинилац који је обележио овај ратни период и светски сукоб биле су хрватске усташе који су чекале тренутак када ће неометено и под Немачком заштитом да „очисте“ од Срба све оне крајеве за које су сматрали да треба да уђу у састав њихове нове државе (Симић, 1958, 2). Однос хрватских усташа према Српској православној цркви био је препун мржње јер су у њој видели темељ на коме почива српско национално биће. Др Иво Пилар, код многих познат и као „утемељивач хрватске геополитике“ наводи да *„све док постоји српска православна црква и српство и његова држава су неуништиви и не могу бити у својим стремљењима ограничени нити простором нити временом нити пак сазнањем реалних могућности“* (Südland, 1918, 309).

Очекујући организовани отпор у српским планинским пределима, патријарх Гаврило напушта Београд и креће према Црној Гори склонивши се у манастиру Острог. По коначном слому Југославије бива ухапшен од стране Немаца и спроведен у Сарајево, а затим у Београд у затвор Гестапоа (Слијепчевић, 1992, 407). Патријарх је био држан *„пет дана и пет ноћи под отвореним небом на киши у затвору Гестапоа у Александровој улици“* (Гласник СПЦ, бр.10, 1951, 211). Након тога је био одведен у манастир Раковица, а затим у лето 1943. године био је премештен у манастиру Војловица заједно са владиком др Николајем Велимировићем. Након тога су у лето 1944. године обојица интернирани у логор Дахау покрај Минхена (Гласник СПЦ, бр. 10, 1951, 211).

Суочени са терором окупатора, а пре свега на територији проглашене НДХ-а и Старој Србији, епископи који су преживели терор обрели су се у Београду у Патријаршији. Тек 7. априла 1941. године неки од њих су успели да по дозволи окупаторских власти посете патријарха Гаврила у манастиру Раковица и сагледају питање тренутног стања у Српској цркви после пропасти државе. Овим састанком тј. оформљеном конференцијом констатовано је да је због новонасталих околности наступио случај из чл. 55 Устава Српске православне цркве који гласи: *„Кад је патријарх отсутан или ма због којег узрока спречен да врши своју председничку дужност у Сабору односно Синоду, замењује га, по његовом овлашћењу, најстарији по производству митрополит члан Сабора, односно Синода, а ако овога нема, најстарији по епископском посвећењу епископ, члан Сабора, односно Синода“* (Црквено законодавство СПЦ, 36). Због тешког стања у јерархији многи епископи су били убијени, интернирани или мучени као на пример епископ Петар Зимоњић који је мученички страдао, *„а митрополит Доситеј, тешко малтретиран и унижаван од усташа, био је пренет у Београд и лежао тешко болестан“* (Слијепчевић, 1992, 407). Свештенство и монаштво из свих крајева сада већ поробљене земље где је буктао терор кретало се ка централној Србији у којој је стање било знатно боље и где је административну власт држала Комесарска управа тј. каснија влада генерала Милана Недића. Територија под Недићевом контролом била је *„уточиште прогоњеног*

*српства“ на којој је поред територије поробљене Црне Горе од стране Италијана, Српска црква могла да одржава извесну организацију (Слијепчевић, 1992, 408). Свети Синод у свом распису из 26. септембра 1941. године указује на све што се на нашем простору дешава, а посебно истиче да се „последњих дана, појављује међусобно проливање крви, погибија свештеника, заузимање манастира, прогон монаха и отимање имовине. Ако би се овим путем и даље ишло, Бог зна докле. би се дошло и какво би стање наступило за нашу цркву и за наш народ. Овакво стање забрињава сваког нашег родољуба а нарочито нас црквене пастве“ (Гласник СПЦ, бр. 2, 1942, 9). На основу овога закључујемо да је јерахија Српске цркве са великом тугом пратила хаотично стање у окупираној земљи, те да је својим радом који је био изузетно ограничен утицала на очување преко потребног јединства у народу. Црква је кроз своје расписе апеловала на спречавање проливања братске крви и очување некаквог реда који би спасавао животе.*

При Патријаршији у Београду су отворене епархијске канцеларије епископа који су морали да избегну са својих епархија те се тиме симболички одржало административно јединство цркве. Са епископима и свештеницима је и велики део српског народа са својих епархија кренуо пут територије која је била под надлежношћу генерала Недића. Самим тим су новоформиране епархијске канцеларије биле „у интересу опште црквене службе, као и потреба њихових епархија, и осталога тамо свештенства и пастве њихових епархија и оног избеглог у ове крајеве организују овде у Београду односно у садашњим местима свога боравака своје епархијске канцеларије бар у најпотребнијем обиму, те да позову на рад потребни број својих чиновника, који су привремено додељени на рад Светом архијерејском синоду“ (Гласник СПЦ, бр. 9, 1941, 182). Слијепчевић истиче да се Српска црква налазила у тешком положају, те да је била поробљена, разједињена и разбијена али да је Свети синод радио све што је било у његовој моћи да се умање страдања народа, свештенства и цркве. Такође истиче да су неки припадници свештенства били „и код партизана и код четника“ али да се већина „држала мирно чекајући да види какав ће бити развој догађаја“ (Слијепчевић, 1992, 411). Митрополит скопски Јосиф који је због немогућности патријарха са Светим синодом руководио Српском црквом у васкршњој посланици 16. марта 1941. године са осталим епископима истиче: „Никада, па ни у најтежим данима наше прошлости, судбина нашега народа није била на таквој прекретници: бити или не бити, као сада. Стога се од свих нас тражи да радимо мудро и да не гинемо лудо. Тражи се да у сваком нашем послу и подухвату провејава дух зреле промишљености и хладног просуђивања и одмерености и да се свуда и на сваком месту очува ред и мир као темељ нашег личног и народног опстанка“ (Гласник СПЦ, бр. 4, 1942, 20). Док у божићној посланици исте године Свети синод истиче „Нама је најсветија дужност данас да свуда сејемо међусобну љубав и мир, да се клонимо свакога раздора, да се не дамо навести ни од кога на рђаве и зле путеве, да чувамо ред, да одржавамо поредак и добру вољу међу собом и

да се прихватимо сваког поштеносног посла и рада ради одржавања себе и своје народне целине“ (Гласник СПЦ, бр. 1, 1943, 3).

### 3. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У НДХ

Независна држава Хрватска је прогласила своје постојање које је подржано од стране окупаторских сила две недеље пре званичне капитулације Краљевине Југославије која се збила 17. априла 1941. године. Територија коју је ова творевина обухватала је била велика и простирала се све до Земуна. Према подацима Српске православне цркве број православних Срба пре почетка рата на том простору је износио више од 2.400.000 људи који су се налазили под административним покровитељством осам епархија и целог простора београдско-карловачке митрополије северно од Саве и Дунава (Гласник СПЦ, бр. 4, 1943, 3).

Зверско лице усташких власти се открило на самом почетку када су православне Србе обавезали да носе плаве траке са словом „П“ као ознаку за православне, и у историографији познате жуте траке коју су носили Јевреји. Усташке власти су затвориле све православне основне школе, дискриминисале припаднике српског народа у сваком смислу, чак су званично забраниле употребу назива „српска православна вера“ и увели назив „грчко-источна вјера“. Министар правде НДХ М.Пуко је дао објашњење за овакав чин изјавом да дотадашњи назив „*није био у складу са државним уређењем*“ (Falkoni, 2006, 357). О озбиљности ситуације за српски народ говори нам и изјава једног од Павелићевих министара Мила Будака који је у свом говору 22. јуна 1941. године у Госпићу истакао како „*један део Срба ћемо побити, други раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате*“ (Novak, 605). Милован Жутић је у исто време у својим говорима јавно истицао како „*нема те методе, коју ми нећемо као усташе употребити, да учинимо ову земљу збиља хрватском и да је очистимо од Срба, који су нас стотинама година угрожавали и који би нас угрозили првом згодом. Ми то не тајимо, то је политика ове државе и то кад извршимо, извршит ћемо само оно што пише у усташким начелима*“ (Novak, 1986, 606).

Слјепчевић покушава да нађе логички разлог оволике мржње, презира и нетрпеливости према Србима која је превазилазила све границе здравог разума. Наводи да су се усташке вође позивале на „*историјску освету*“ над Србима, упоредо истичући Бруна Млинарића који наводи како је од 1. децембра 1918. године па све до 10. септембра 1941. године у Краљевини Југославији било свега 230 Хрвата који нису умрли природном смрћу (Mlinarić, 1948, 10). У наставку наводи како су „*најперије похапшени православни свећеници, над којима су врло често почињена садистичка звјерства. По селима су започела масовна клања православног становништва, често обављена у православним црквама. Неке су православне цркве бачене динамитом у*

зрак, друге су спаљене, а оне, које су остале, обеичаићене и опљачкане“ (Mlinarić, 1948, 90).

Никола Костур наводи како је „настало једно необуздано, свирепо и беспримерно крволочно дивљање усташа, који се нису никако могли заситити српске крви. Убијани су не само одрасли мушкарци и жене, него и старци. Било је случајева да су деца ножевима вађена из утроба њихових матера; из живих људи вађена су срца, главе им одсецане, цревима из сопствене утробе су дављени; са живих људи је кожа дерана; од невиних деčјих очи плетени су ћердани; живи или полупретучени људи бацани су у јаме из којих се, милошћу случаја, само понеко успео да спасе“ (Костур, 1965, 12). Бискуп Мишић наводи у писму Степинцу да су људи „хватани као звериће“ те да се „клало, убијало, живе у понор бацало. Женске, мајке с дјецом, одрасле дјевојке, нејаку дјецу мушку и женску, бацали су у јаме“ (Костур, 1965, 13). У једном делу писма истиче да су „шест вагона пуних мајка, дјевојака, дјеце испод десет година“, довели до станице Сурманци, „гдје су извагонирани, одведени у брда, живе матере с дјецом бацали у дубоке пропунте. Све је стрмоглављено и убијено“ (Костур, 1965, 14).

На основу свега написаног и документованог закључујемо да су Српска православна црква и њен народ систематски, плански и организовано уништавани са јасним циљем њиховог потпуног нестанка. Анте Павелић је 3. маја 1941. године издао „законску одредбу о прјелазу са једне вјере на другу“ у којој се укидају сви дотадашњи прописи који су се тицали овог питања. У вези са овим је надбискупија у Загребу донела своју „одредбу“ где у првој тачки истиче да „приступ у католичку цркву може се допустити само оним особама за које постоји освједочење, да то желе учинити искрено и с увјерењем о истинитости наше свете вјере и о њеној потреби за спас душе“ (Novak, 1986, 620). Јасна је контрадикторност ових одредби како цивилних тако и католичких црквених власти са реалношћу која је чак из сведочења католичких бискупа и свештеника била зверска. С тим у вези издвојили бисмо изјаву Новака Алојзја гвардијана (поглавар самостана фрањевачког реда) капуцинског манастира у Вараждину који је Србима у селу Моштаници говорио: „Српски народ је осуђен на смрт, али да избјегнете тој пресуди, дошао сам к вама да вас прекрстим, јер само на тај начин можете бити спашени и заштићени“ (Степинчева претставка, 72).

Интересантно за разматрање са друштвеног становишта је тежња усташких цивилних власти да насилно покатоличавање и хрватизација православних Срба не обухвата и српску интелектуалну елиту. Римокатоличке црквене власти су биле става да се интелектуалној елити православних Срба ипак „дозволи“ прелаз у окриље нове цркве али уз специјалне „подврде о личној честитости“ коју су „у споразуму са усташким логорима и таборима“ издавала опћинска поглаварства. Дакле, „ниже и сиромашно православно пучанство допуштено је примати уз претходну поуку у католичким истинама“, док су „интенције хрватске владе да се у католичку цркву не примају православни попови, учитељи, затим уопће интелигенција и напоскон богати

*слој трговаца, обртника и сељака ради каснијих евентуалних одредаба с обзиром на њих да се не би извргавала неугодностима вјера и углед католицизма“* ( Novak, 1986, 619-620).

Са циљем да о процесу и методама проверавања имају већу чак и пресудну улогу, хрватски католички епископат формира „*одбор тројице*“ који ће руководити покатоличавањем Срба. Тај одбор су чинили сењски бискуп др Виктор Бурић, апостолски администратор крижевачке бискупије (унијатске), др Јанко Шимрак и председник бискупских конференција надбискуп др Алојзије Степинац (Novak, 1986, 629). Степинац у својој представи Анти Павелићу 20. новембра 1941. године истиче низ грешака приликом превођења православних Срба на римокатолицизам, а суштина грешке према Степинцу представља „неумешност“ оних који су радили иако су то били како Слјепчевић наводи „*све од реда римокатолички свештеници*“ (Слјепчевић, 1992, 419). Наиме, у овој представи Павелићу, Степинац „*нигде не осуђује злочине*“ који су вршени, а за које се широм тадашње Европе знало, већ критикује методе „*усташких ревниоца*“ који нису познавали „ни православље ни православне људе“ и да је потребно познавати „*православље у његовој структури у прошлости кроз стољећа и у садашњости,*“ те да треба познавати православног човека „*коме се приближујемо*“ (Степинчева преписка, 21). Слјепчевић истиче да се покатоличење православних Срба у усташком световном и црквеном руководству схватало уједно и као похрваћење (Слјепчевић, 1992, 419). Писати о вољном моменту који свакако представља суштину приликом чина промене вере готово да је непримерено. Истакли бисмо део представке словеначких католичких старешина из 1. марта 1941. године упућено београдском надбискупу Ујчићу уз молбу да је проследи у Ватикан где веле како све оно што се догађа у Хрватској „*не произилази из било каквих верских побуда*“ наводећи „*крвничко убијање српског народа*“. Даље истичу како би да је ситуација нормална „*у Хрватској дало би се данас на прсте избројати оне православце, који су се пријавили за прелаз по слободној вољи и из унутрашњих освједочења у истинитост католичког учења*“ (Novak, 1986, 785).

Катастрофани, неканонски али и неуспели покушај манипулисања Србима православне вере било је и оснивање „*Хрватске православне цркве*“ 3. априла 1942. године од стране усташке власти на челу са Павелићем. Симић наводи како је „*ово требало да послужи као нов облик денационализације Срба у НДХ*“ (Симић, 1958, 123). Још један од разлога је свакако „*завааравање међународне јавности*“ као и преосталих православаца (Тајни документи, 118). С тим у вези је Павелић је приволео да на челу те „*цркве*“ постави бившег архиепископа јекатеринославског и новомосковског Гермогена (руског избеглицу) за митрополита загребачког и поглавара „*Хрватске православне цркве*“ који је одмах од стране Руске православне цркве (заграничне) којој је до тада припадао искључен и стављен под забрану свештенослужења. Српска православна црква је оснивање ове творевине под називом „*хрватска православна црква*“ 30. априла 1942. године прогласила неканонским, тиме

што ниједна државна власт нема надлежност да даје аутокефалију цркви те да „ова аутокефалност није израз воље тамошњег православног народа нити његове јерархије, која је уништена, а православно становништво присиљено да пређе у римокатоличанство“ (Гласник СПЦ, бр. 4, 1946, 79).

#### 4. ПОСЛЕДИЦЕ РАТНИХ СТРАДАЊА

Само на основу онога што је написаног у овом раду да се закључити да је Српска православна црква претрпела стравична страдања у току Другог светског рата. У наставку рада ћемо истаћи судбину неких епископа Српске цркве који су положили своје животе на бранику свете вере и отаџбине страдавши мученичком смрћу. Наиме, митрополит сарајевски Петар Зимоњић није напустио своју паству и епархију те је поред усташких претњи његова постојаност остала одлучна. Био је ухапшен 12. маја 1941. године у Сарајеву одакле је спроведен у Загреб, а затим у усташки логор Керестинац код Самобора где је држан до 15. јуна 1941. године. Затим је спроведен у Госпић где је по изјавама преживелих „по наредби усташа, тамо је он лежао осам дана у дворишту на земљи, носио цепанице на леђима, чистио двориште и клозете и врло често гоњен да држи проповед Србима, „онако као што их је некад држао.“ Митрополит Петар је овде мученички завршио свој живот (Споменица..., 1969, 22).

Бањалучки епископ Платон Јовановић, познат и као велики борац против потписивања Конкордата такође није хтео да напусти своју епархију. Слјепчевић истиче како је владика Платон био је трн у оку усташама и њиховим присталицама у римокатоличкој цркви (Слијепчевић, 1992, 421). Интересантно је напоменути како је бискуп Јозо Гарић уверавао владика Платона како му се ништа неће десити али упркос томе у епископски двор су упале усташе и одвеле владика, то се збило у недељу 4. маја 1941. године. „На пет-шест километара од Бањалучке усташе су извеле владика Платона и проту Душана Суботића из аутомобила и убили их на обали реке Врбање, бацивши њихове лешеве у реку. То се све десило пре сванућа“ (Споменица, 1960, 120). Слична мученичка смрт задесила је и епископа горњо-карловачког Саву Трлајића, кога су усташе ухапсиле 17. јуна 1941. године и зверски мучиле. Владика је виђен последњи пут средином августа када је заједно са још 2000 Срба „везаних жицама, све два по два“ одведен према Велебиту. Касније се сазнало, а сад већ и утврдио да су усташе у том периоду на путу између Брушана и Карлобага убиле 8000 Срба те је највероватније са својим Србима ту страдао и њихов владика Сава (Novak, 1986, 26). Епископа чешко-моравског др Горазда Павлика са два свештеника, Вацлавом Чикалом и др Владимиром Петршенком и још 260 верних међу којима 24 деце, Немци су спалили 4. септембра 1941. године (Novak, 1986, 26).

Морамо истаћи и страдање епископа загребачког Доситеја који је ухапшен истог дана по проглашењу НДХ (10. сеп. 1941). Он је у усташком затвору мучен, пребијан и зверски злостављан све до 8. маја 1941. године када су га тако

измрцвареног „допремили до железничке станице и убацили у воз за Београд.“ Владика Доситеј је од последица зверског злостављања преминуо у Београду 13. јануара 1941. године (Ђурић, 1997, 138). Епископ захумско-херцеговачки Николај је претучен и протеран у Србију где је умро 26. марта 1943. године у Сокобањи (Сава, 1991, 378). Епископ рашко-призренски Серафим преминуо је 13. марта 1941. године у Тирани где је био интерниран (Сава, 1997, 442). Страдао је и митрополит црногорско-приморски Јоаникије који је после уласка партизана на Цетиње кренуо у избеглиштво са још 70 свештеника. Партизани су их заробили у Словенији, те су митрополита одвели у Београд у затвор где су га у тајности убили, побивши притом и све свештенике осим једног (Ђурић, 1997, 139). Митрополит скопски Јосиф и епископ зетовско-струмички Викентије су напустили своје епархије након што су Бугари окупирали Јужну Србију. По завршетку рата комунистичке власти су им забраниле повратак, те су епархије остале упражњене. Епископа мукачевско-прјашевског Владимира мађарске власти су интернирале, а по завршетку рата комунисти су му забранили повратак у земљу одбивши да му издају пасош, док су епископа бачког Иринеја по завршетку рата држали у кућном притвору. Епископ далматински Иринеј био је интерниран у Италију, те је после рата на позив избегле краљевске владе отпутовао у Лондон. Патријарх Гаврило је после завршетка рата преминуо под неразјашњеним околностима у Београду 7. маја 1950. године, док је владика Николај Велимировић отишао у Енглеску па потом у Америку где се и упокојио 18. марта 1956. године (Јањић, 2018, 24).

Процена Светог синода Српске православне цркве је била: „Од 21 епископа петорица су убијена, двојица интернирана и у интернацији умрла, двојица премлаћена и пребачена у Србију где су ускоро умрла, један држан у затвору заједно са Његовом Светости Патријархом а затим послан у логор у Немачку, а један у логор у Италију, а двојица протерана из својих епархија у Србију. Само су њих десеторица остали на својим местима. Једна четвртина свештеника је поубијана (око 700), око 300 помрло природном смрћу, једна трећина је протерана у Србију, око 400 било је у логорима у земљи и заробљеништву, а само једна четвртина свештеника остала је на својим местима. Једна четвртина манастира и цркава је потпуно порушена а скоро половина од укупног броја мање или више оштећена. Само у горњокарловачкој епархији од 189 цркава порушено је и попаљено 175, а 14 остало. Од 8,500.000 верника 1,200.000 је погинуло или убијено. Ратна штета цркве износи око 7 милијарди предратних златних динара (Гласник СПЦ, бр. 3, 1951, 10).

## 5.ЗАКЉУЧАК

Масовна погибија српског народа у Другом светском рату представља наставак страдања народа у за Србе крвавом 20. веку. Милионске жртве у Првом светском рату довеле су до фактичког „примирја“ које је трајало нешто више од две деценије пре него што се рат наставио. Закључујемо да је напад на српски народ у оба светска рата уједно представљао и напад на Српску православну цркву која је била темељ постојања колективне народне свести. Због њене важности окупатори су гледали да је у потпуности униште, те да њеним физичким нестанком одсеку народни корен који га везује за своју славну историју предака давајући му путоказ којим правцем треба да иде у будућности.

Непријатељ српског народа оличен у окупаторској сили имао је за циљ да свакако у рату победи и што дуже, а можда и за свагда остане на просторима који су историјски, културни и етнички били српски. Да би то постигао кренуо је у физичко уништавање становништва у масовним губилиштима као што је Јасеновац који је постао симбол усташког геноцида где се систематски и плански радило на уништењу читавог народа. Злочини који су тамо почињени представљају један од најсвиरेпијих примера етничког чишћења у Другом светском рату. Преживели остатак српског народа је присилно провераван и тим чином денационализован, постајући тако на силу део друге националне скупине. Закључујемо да је то заправо била борба око идентитета где постојање једног потиरे други, а главни чувар српског идентитета је Српска православна црква. Њеним уништењем, кроз одређени временски период би се оштрица народног идентитета и самосвести тупила што се и доказало кроз нашу бурну историју поготову на простору Босне и Македоније. Због тога је јерархија Српске цркве тј. њен епископат, монаштво и свештенство представљао пастире српске националне свести који су народ водили путем који су им учртали свети преци. Управо због тога су и страдања црквене јерархије била катастрофална и ненадокнадива. Многи епископи о којима смо писали у овом раду касније су канонизовани за светитеље и данас се прослављају у свим православним црквама, као и бројни мученици који су такође уведени у диптих светих. Истакли бисмо пример светог владике Николаја Велимировића, светог Доситеја нишког и загребачког, светог митрополита Петар Дабробосански, свете јасеновачке и пребиловачке новомученике итд.

Масовна страдања и систематско уништавање српског народа, рушење храмова и културне баштине оставила су дубоке ране у колективном памћењу народа. Иако је Српска православна црква претрпела велике губитке, успела је да опстане и настави своју мисију очувања вере и националног идентитета. И овог пута је вера однела превагу над логиком, а Српска црква и њен народ опстали и победили.

## ЛИТЕРАТУРА

- Црквено законодавство СПЦ, књ. III;  
Гласник Српске православне цркве;  
Südland, L. V. (Dr. Ivo Pilar), 1918. *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*,  
Wien;  
Gregorić, D. 1943. *So endete Jugoslawien (Тако је завршила Југославија)*,  
Leipzig;  
Ђурић, В. 1997. *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Народна књига,  
Београд;  
Јањић, Ј. 2018. *Српска црква у комунизму и посткомунизму 1945-2000*, Београд;  
Falconi, C. 2006. *Il silenzio di Pio XII*, Kaos;  
Mlinarić, M. 1948. *Tito, der rote Rebell und seine „vollkommene Demokratie“*,  
Zürich;  
Novak, V. 1986. *Magnum Crimen*, Војна књижара, Београд;  
Сава, епископ шумадијски. 1996. *Српски јерарси од деветог до двадесетог  
века*, евро Београд;  
Слијепчевић, Ђ., 1992. *Историја Српске православне цркве*, Београд;  
Степинчева претставка Др. Анти Павелићу од 20. XI 1941. године;  
Споменица православних свештеника, жртава фашистичког терора и палих у  
народноослободилачкој борби, 1960. Београд;  
Симић, С. 1958. *Прекрштавање Срба за време Другог светског рата*,  
Титоград;  
Тајни документи о односима Ватикана и усташке НДХ. 1952.

Jovan CONIĆ

Junior Research Assistant, University of Niš, Innovation Center, Republic of Serbia,  
jovanconic96@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7887-3317.

## THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN WORLD WAR II

### Summary

The rich history of the Serbian Orthodox Church was full of numerous trials and sufferings, from which the period of World War II left incalculable consequences. The suffering of the Serbian people in this war was epochal, millions of victims, a destroyed and occupied country, and on top of all that, the unfortunate civil war, brought the Serbian Church to the brink of material existence. Bishops, priests, and monks experienced the fate of their own people, which was reflected in their mass suffering. The barely recovered hierarchy of the Serbian Orthodox Church after World War I found itself under renewed attack by old wartime enemies who invaded again and this time occupied the country without organized and decisive resistance. The material reconstruction of churches, monasteries and theological schools that followed the Great War once again found itself in the path of the destructive machinery of the Axis powers. This paper discusses the position of the Serbian Orthodox Church on the eve of the outbreak of World War II, as well as its status during the war that engulfed our country. It also specifically addresses the position and suffering of the Serbian Orthodox Church on the territory of the newly formed "Independent State of Croatia" and the consequences of the war suffering.

**Key words:** church, Orthodoxy, suffering, war, people.

